

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРИЧИНИ
ІНТЕНСИВНОЇ РОЗБУДОВИ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В СРСР
НАПРИКІНЦІ 50-Х – ПОЧ. 1960-Х РР. ХХ ст.**

**SOCIO-ECONOMIC AND POLITICAL REASONS OF INTENSIVE
DEVELOPMENT OF CHEMICAL INDUSTRY IN THE USSR IN THE
END 50-X – AT THE BEGINING 1960-X XX OF CENTURY**

В даній статті визначено основні соціально-економічні причини початку інтенсивної розбудови хімічної промисловості в СРСР. З'ясовано політичну ситуацію в країні, яка сприяла проголошенню курсу всебічної хімізації народного господарства. Охарактеризовано економічну ситуацію в СРСР наприкінці 1950-х рр. Аналізується державна політика радянського уряду щодо розвитку хімічної промисловості в СРСР. На основі архівних матеріалів розкривається процес здійснення великої програми будівництва і реконструкції підприємств хімічної промисловості в країні.

Ключові слова: *СРСР, хімічна промисловість, М.С. Хрущов, народне господарство.*

In this article to located socio-economic reasons of beginning of intensive development of chemical industry are certain in the USSR. It is found out a political situation in a country, which assisted proclamation of course of comprehensive himizatsion of national economy, is found out. An economic situation is described in the USSR at the end of 1950-this analyzing the public policy of soviet government in relation to development of chemical industry in USSR. On the basis of the archived materials the process of realization of the large program of building of enterprises of chemical industry opens up in a country.

Key words: *the USSR, chemical industry, M. C. Khrushchev, national economy.*

П'ятдесяті роки ХХ століття вважаються найуспішнішим періодом в розвитку радянської економіки як з погляду зростання темпів економічного розвитку, так і загальної ефективності суспільного виробництва. Середньорічні темпи економічного зростання в 1950-ті рр. – 6,6 % були

безпрецедентними за всю історію СРСР. І саме з цього часу розпочалася грандіозна, по тогочасним міркам, розбудова хімічної промисловості. Потенціал хімічної промисловості Росії, а також нашої держави, України сформувався здебільшого завдяки розвитку централізованої планової економіки в минулому найсильнішої на континенті геополітичної держави, саме цим і зумовлена актуальність даної теми дослідження.

Деякі історики робили спроби дослідити політику радянського уряду щодо розвитку хімічної промисловості в СРСР, а саме Г. В. Уваров О. Несторенко, П. Е. Ємельянов та ін., але ще за часів існування Радянського Союзу, тому багато аспектів залишилися поза увагою і потребують подальшої розробки. **Метою** нашого дослідження є з'ясування основних соціально-економічних та політичних причин початку розбудови хімічної промисловості в СРСР наприкінці 1950-х на початку 1960-х рр. **Об'єктом** дослідження є розвиток хімічної промисловості СРСР наприкінці 1950-х на початку 1960-х рр. **Предметом** даного дослідження виступають основні соціально-економічні та політичні причини інтенсивної розбудови хімічної промисловості СРСР наприкінці 1950-х на початку 1960-х рр.

На початок 1950-х рр. відбудовний період в СРСР в основному завершився. За ці роки було створено достатній інвестиційний та виробничий потенціал, який дозволив у подальшому забезпечити високі темпи економічного зростання. Завдяки цьому радянська економіка особливо успішно розвивалася в другій половині 1950-х рр.: у цей період підвищилася ефективність використання основних виробничих фондів в промисловості та будівництві, постійно зростала продуктивність праці в провідних галузях народного господарства. Підвищення ефективності виробництва сприяло значному зростанню внутрішньогосподарських накопичень, за рахунок чого стало можливим більш повноцінно фінансувати невиробничу сферу.

За цих умов вже з кінця післявоєнного відбудовного періоду підвищився інтерес держави до розвитку хімічної галузі народного господарства. Слід при цьому зазначити, що масштабна розбудова та паралельна реорганізація виробництва хімічної продукції відбувалась в СРСР, за прикладом західних

країн. Вона диктувалася потребами економіки, що динамічно розвивалася: ростом машинобудування, будівництва, сільського господарства, легкої промисловості та багатьох інших галузей.

У роки довоєнних п'ятирічок хімічна промисловість знаходилась на другорядному становищі. Лише в п'ятдесятих роках, коли стало очевидним небезпечне у воєнному відношенні й обтяжливе з побутової точки зору значне відставання радянської хімічної промисловості від провідних країн, за цю галузь взяли всерйоз. Розпочалась масштабна програма заміни харчової сировини (картопля, зерно), з якої вироблявся технічний спирт, та рослинних жирів, які застосовувалися у промисловості, штучними замінниками, зокрема синтетичними жирами та спиртом із деревини, що дозволяло економити значну кількість продовольчих ресурсів [1, 147]. Було освоєно виробництво нових типів хімічних засобів захисту рослин, нових марок стійких барвників.

Спостерігаючи бурхливе зростання обсягів виробництва синтетичної продукції у всіх індустріально розвинутих економіках світу, на початку 1956 р. керівництво Міністерства хімічної промисловості СРСР ініціювало перед керівництвом країни необхідність прискореного розвитку саме цієї галузі хімічної промисловості та необхідність закупівлі з цією метою обладнання для хімічних підприємств у НДР, ФРН та Швейцарії [2, 247].

Адже відставання хімічної промисловості ставало фактором, який стримував подальший розвиток багатьох інших галузей та ставав перешкодою в розвитку економіки в цілому, чого ніяк не бажало керівництво країни. Тому, що воно, і насамперед М. Хрущов, все більше зміцнювалось у переконанні, що саме хімізація народного господарства як один з провідних напрямків технічного прогресу, стане надійним засобом подальшого підйому економіки. Так, вже у директивах XX з'їзду КПРС відзначалося, що головними напрямками розвитку хімічної промисловості мають бути: забезпечення сільського господарства необхідними хімікатами; використання нафти та природних газів для виробництва синтетичних продуктів; збільшення випуску штучного волокна, пластичних мас, смол, лаків та гумовотехнічних виробів [3, 38].

В силу цього невдовзі дійсно новий етап у розвитку хімічної індустрії СРСР відкрила постанова пленуму ЦК КПРС від 7 травня 1958 р. «Про прискорений розвиток хімічної промисловості та особливо виробництва синтетичних матеріалів та виробів з них для задоволення потреб населення та потреб народного господарства» [4, 406]. В ній в дусі нового часу зазначалося, що «для здійснення побудови комунізму» значну роль повинна відіграти одна з найважливіших галузей індустрії – хімічна промисловість. Як спеціально підкреслював у своїй доповіді на пленумі М. Хрущов хімія, поряд з металургією, паливною і енергетичною промисловістю, машинобудуванням і будівельною індустрією повинна відіграти надзвичайно важливу роль у розв'язанні основного економічного завдання СРСР [5, 5].

Причин, які змусили радянське керівництво піти на такі кроки, було декілька. Домінуючим фактором виступало прагнення забезпечити стратегічну безпеку країни. Як доводила світова практика, без сучасної хімічної продукції не могли існувати та належно розвиватися і такі галузі важкої індустрії, як чорна та кольорова металургія, нафтова та вугільна промисловість, енергетика. Це дозволяло значно інтенсифікувати виробничі процеси, підвищити продуктивність праці, знизити собівартість з одночасним підвищенням якості продукції [6, 7].

Вперше за роки радянської влади було визнано за необхідне використовувати хімічну продукцію для виробництва предметів народного споживання – одягу, взуття, товарів культурно-побутового призначення [7, 2]. Такий підхід став важливою складовою соціальної політики хрущовської доби, яка мала на меті в короткий термін задовольнити попит населення у найнеобхідніших товарах широкого вжитку. У цьому проявилася істотна риса хрущовського періоду, що полягала в поступовій переорієнтації економіки на задоволення соціальних потреб та інтересів людей, якими протягом тривалого часу нехтували нібито заради інтересів держави.

Крім того, хімічні речовини та матеріали знаходили широке застосування й у військовій промисловості. Адже хімічна промисловість постачала армії порох, вибухові, вогневі, димостворюючі та інші речовини;

захисний протихімічний і вогнегасний одяг, протигазу та нейтралізуючі засоби проти хімічної, бактеріологічної зброї; деталі та вироби з пластмас для бойових літаків, танків, бронемашин та іншої бойової техніки потрібні для зміцнення оборонного потенціалу країни [8, 12].

Для належного забезпечення галузі сировиною на травневому (1958 р.) пленумі ЦК КПРС було взято курс на розширення розвідки і добування природного газу і нафти, які ставали надійною базою для широкого виробництва багатьох видів хімічної продукції. Програма широкої хімізації народного господарства була остаточно сформульована у постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про прискорений розвиток виробництва штучних та синтетичних волокон, пластичних матеріалів та виробів з них» оприлюдненій 23 липня 1958 р. Нею було передбачено будівництво 140 нових великих підприємств хімічної промисловості. Крім того, більше 130 підприємств планувалося серйозно реконструювати. На це за сім років передбачалось виділити 10 – 10,5 млрд. крб. [9, 31]. Про розмах справи яскраво свідчить те, що ця сума у 5 разів (!) перевищувала, капітальні вкладення в хімічну промисловість за попередні 7 років.

Слід підкреслити, що в цілому, на відміну від багатьох інших починань тієї бурхливої доби, підхід до реалізації цих масштабних планів був доволі ґрунтовним. Так, на червневому (1959 р.) пленумі ЦК КПРС вказувалося на виключно велике значення автоматизації та комплексної механізації виробничих процесів. Це пояснювалося, зокрема, великою тоннажністю майбутніх виробництв, неможливістю у багатьох випадках безпосереднього спостереження за технологічними процесами, шкідливістю та вибухонебезпечністю перероблюваних речовин.

Невдовзі була прийнята й ще одна спеціальна спільна постанова ЦК КПРС та РМ СРСР, в якій підкреслювалося, що реконструкція хімічних підприємств, технічне переозброєння галузі повинно базуватися виключно на впровадженні найбільш прогресивних технологічних процесів, таких як отримання хімічної продукції на основі використання природного газу, високоекономічних методах виробництва синтетичних матеріалів та

мінеральних добрив, нових методах переробки пластмас та нових видів каучуків. Спеціально зазначалося, що: «Відтепер основним напрямом у справі автоматизації хімічних виробництв є перехід від автоматизацій роботи окремих апаратів до комплексної автоматизації всіх ланок виробництва хімічного продукту» [10, 11].

Грандіозний курс на хімізацію народного господарства передбачав, що загальний обсяг виробництва хімічної продукції лише протягом 1959 – 1965 рр. мав зрости втричі, виробництво мінеральних добрив та іншої хімічної продукції для сільського господарства передбачалося збільшити на 3 рази, а синтетичних матеріалів навіть, – в 7 разів, хімічних волокон – в 4 рази. Середньорічні темпи її приросту мали становити близько 20 %.

Формування курсу на хімізацію народного господарства завершилося у 1963 р., коли на грудневому пленумі ЦК КПРС було прийнято постанову «Прискорений розвиток хімічної промисловості – важлива умова підйому сільськогосподарського виробництва та росту добробуту народу». Справа дійшла до того, що М.Хрущов наваживсь доповнити канонічне гасло, висунуте В. Леніним, проголосивши, що «Комунізм – це є радянська влада плюс електрифікація всієї країни та хімізація народного господарства». У доповіді М. Хрущова навіть підкреслювалося, що заради форсування розвитку хімічної індустрії доведеться уповільнити темпи росту інших галузей промисловості [11, 15].

Таким чином, на 1963 рік було остаточно визначено основні напрямки розвитку хімічної індустрії, що мало забезпечити комплексну хімізацію народного господарства, яка, в свою чергу, мала стати для радянської влади мало не чудодійним засобом подолання всіх економічних проблем країни. Партійно-державне керівництво вважало, що хімізація народного господарства дасть змогу продемонструвати реальність гучно проголошених політичних програм щодо вирішення кардинальних питань соціально-економічного розвитку країни.

1. Развитие органической химии в СССР / Под ред. В.В. Коршака. – М.: Наука, 1967. – 567 с.

2. Документы ЦК КПСС, копии исходного письма в ЦК КПСС, справки отделов ЦК КПУ, письма, информации обкомов, горкомов, райкомов КПУ по вопросам работы предприятий химической промышленности. – Центральный державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4312. – 05.01.1956 – 13.03.1958. – 283 с.
3. Директиви XX з'їзду КПРС по шостому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1956 – 1960 рр. – К.: Держполітвидав УРСР, 1956. – 80 с.
4. Постановление пленума ЦК КПСС «Об ускоренном развитии химической промышленности и особенно производства синтетических материалов и изделий из них для удовлетворения потребностей населения и нужд народного хозяйства» 7 мая 1958 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сборник за 50 лет. – Т. 4. 1953 – 1961 года. – М.: Политиздат, 1968. – С. 406-411.
5. Сурмило Г. В. Химическая и горная промышленность / Г. В. Сурмило, Д.М. Киржнер, М. А. Менковский. – М.: Госгортехиздат, 1960. – 79 с.
6. Еремов Я.Е. Химия на службе строительства коммунизма / Я.Е. Еремов, М.С. Ровинский, Г.И. Шаханов // Плюс химизация. Сборник статей / Под ред. В.И. Даля. – Днепропетровск: Промінь, 1964. – С. 3-46.
7. Доклад товарища Н.С. Хрущева // Правда. – 1959. – 28 января. – С. 1-4.
8. Тяпкина Н.И. Химизация промышленности СССР / Н.И. Тяпкина. – М.: Политиздат, 1958. – 24 с.
9. Бушуев В. М. Советская химическая промышленность в текущем семилетии / В. М. Бушуев, Г. В. Уваров. – М.: Экономиздат, 1962. – 200 с.
10. Хімічна промисловість України / Під ред. А. І. Рукавишнікова. – К.: Держтехвидав УРСР, 1960. – 130 с.
11. Хрущев Н.С. Ускоренное развитие химической промышленности – важнейшее условие подъема сельскохозяйственного производства и роста благосостояния народа. Доклад и заключительное слово на Пленуме ЦК КПСС 9 и 13 декабря 1963 г. / Н.С. Хрущев – М.: Политиздат, 1963. – 127 с.